

УДК 159.922

БАБАЯН Ю. О., ТИМЧЕНКО Н. А.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми особливостей формування самооцінки молодших школярів. Представлено результати вивчення самооцінки дітей молодшого шкільного віку. Визначено рекомендації батькам та вчителям з метою формування адекватної самооцінки у молодших школярів.

Ключові слова: самооцінка, самоконтроль, оцінні судження, оцінна діяльність, молодший шкільний вік.

Формування адекватної самооцінки – найважливіший чинник розвитку особистості дитини. Відносно стійка самооцінка формується у дітей під впливом оцінок з боку оточуючих, насамперед найближчих дорослих й однолітків, а також у процесі власної діяльності дитини і самостійної оцінки її результатів.

Молодший шкільний вік є періодом інтенсивного формування самооцінки. Це обумовлено включенням дитини у нову суспільно значущу й оцінювану діяльність, істотним розширенням кола спілкування.

Самооцінка як найважливіший механізм регуляції поведінки відіграє значну роль в оволодінні дитиною навчальною діяльністю, у реалізації її можливостей і здібностей, у встановленні дружніх відносин з однокласниками.

Адекватна самооцінка лежить в основі формування у дитини впевненості у собі і своїх можливостях, виступає підставою для розвитку особистої повноцінності і компетентності. Неадекватна самооцінка (як завищена, так і занижена), навпаки, перешкоджає розкриттю і реалізації можливостей і здатностей дитини, веде до виникнення внутрішніх конфліктів, порушень спілкування й у цілому свідчить про неблагополучний розвиток особистості дитини.

Метою нашої статті є дослідження особливостей формування самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Проблема виникнення і розвитку самооцінки є однією з центральних проблем становлення особистості дитини.

Як і всі інші особливості особистості, самооцінка дитини складається у процесі виховання, у якому основна роль належить родині і школі. За твердженням О. Л. Звереві, родина – головний інститут виховання. Те, що людина здобуває у родині, вона зберігає протягом усього наступного життя. У родині формуються основи особистості [3].

Велике значення у становленні самооцінки молодшого школяра, на думку М. Феннел, має стиль сімейного виховання, прийняті у родині цінності. У цьому випадку рівень самооцінки виступає як показник нервово-психічного здоров'я підростаючого покоління. Заохочення (подарунки, слова схвалення), підтримуючи і закріплюючи конкретну поведінку, працюють на формування позитивної оцінки себе. Родина, у першу чергу, може допомогти дитині перебороти об'єктивно виникаючі труднощі [8].

Л. С. Виготський припускав, що саме у семирічному віці починає складатися самооцінка – узагальнене, стійке, позаситуативне і, разом з тим, диференційоване відношення дитини до себе. Самооцінка опосередковує відношення дитини до самої себе, інтегрує досвід її діяльності, спілкування з іншими людьми. Ця найважливіша особистісна інстанція, що дозволяє контролювати власну діяльність із погляду нормативних критеріїв, будувати свою цілісну поведінку відповідно до соціальних норм [2].

З надходженням до школи у житті дитини починається новий період; провідною формою її діяльності стає навчальна діяльність із її особливим режимом, особливими вимогами до її нервово-психічної організації та особистісних якостей.

Молодшому школяру у навчальній діяльності необхідне вміння ставити мету і контролювати свою поведінку, керувати собою. Щоб керувати собою, необхідні знання про себе, оцінка себе. Процес формування самоконтролю залежить від рівня розвитку самооцінки. Молодші школярі можуть здійснювати самоконтроль тільки під керівництвом дорослого й за участю однолітків. У цьому зв'язку, вважається, що потужним чинником впливу на самооцінку молодшого школяра виступає оцінка вчителя. Оцінюючи знання, вчитель одночасно оцінює особистість, її можливості та місце серед інших.

Орієнтуючись на оцінки вчителя, діти самі поділяють себе і своїх товаришів на відмінників, середніх, слабких, старанних або нестаранних, відповідальних або безвідповідальних, дисциплінованих або недисциплінованих.

Оцінна діяльність учителя звичайно здійснюється у формі оцінок у журналі й у вербальній формі. Між цими двома формами оцінок є істотна розбіжність. Оцінка, яку вчитель ставить у журнал, є офіційним документом. Тому вчитель ставить її на основі спеціально розроблених критеріїв і вимог суспільства. До вербальних же оцінних суджень учителя суспільство пред'являє лише загальні, принципові вимоги, не контролювані суворими показниками, вони повинні відповідати гуманістичним тенденціям народного утворення, сприяти розвитку учнів. Тому вербальна оцінка не менш відповідальна для вчителя, ніж оцінка у журналі. Вона дозволяє педагогові враховувати сформовану ситуацію, підкреслювати старанність учнів, яким важко дається навчання, і навпаки, виражати осуд здатних, але ледачих.

За твердженням Ф. В. Костильова, успіхи й невдачі у навчанні, оцінка вчителем результатів навчальної праці починають визначати і відношення дитини до самої себе, тобто її самооцінку. В учня в освітньому процесі формується установка на оцінку своїх можливостей – один з основних компонентів самооцінки, у якій відбивається те, що дитина довідається про інших, і її зростаюча власна активність, спрямована на усвідомлення своїх дій й особистісних якостей [5].

Культивуванню низької самооцінки у невстигаючих дітей сприяють так само ще більш низькі, ніж оцінки вчителя, оцінки однокласників, які переносять неуспіхи невстигаючих дітей у навчанні на всі інші сфери їхньої діяльності. Уже у другому класі у відмінно встигаючих дітей формується завищена самооцінка, зневажливе відношення до всіх тих, хто не є відмінником. У навчальній діяльності учнів є значна з класу у клас зростаюча диспропорція між обсягом і складністю наукової інформації, що їм слід засвоїти, і тими способами, які їм для цієї мети даються.

Необхідність сформувати у дітей молодшого шкільного віку контроль і самооцінку не викликає ніяких сумнівів. Дослідження Г. Рейчлінд показують, що чим раніше зрозуміє молодший школяр необхідність постійного самоконтролю, тим краще [7].

Таким чином, допомогти дитині з перших днів навчання опанувати контролем, показати, що це таке, як він здійснюється, і поступово при-

вчити її саму контролювати й оцінювати свої дії – от завдання, що постає перед педагогом.

У ході освітнього процесу у школярів поступово зростає критичність, вимогливість до себе. Першокласники переважно позитивно оцінюють свою навчальну діяльність, а невдачі пов'язують тільки з об'єктивними обставинами. Другокласники й особливо третьокласники ставляться до себе вже більш критично, роблячи предметом оцінки не тільки гарні, але й погані вчинки, не тільки успіхи, але й невдачі у навчанні.

Оцінні бали, які виставляє вчитель, повинні, безумовно, відповідати дійсним знанням дітей. Однак педагогічний досвід показує, що в оцінці знань учнів потрібен великий такт. Важливо не тільки, яку оцінку поставив учитель учневі, але й те, що він при цьому сказав. Дитина повинна знати, чого чекає від нього вчитель наступного разу. Не слід захвалювати гарних учнів, особливо тих дітей, які досягають високих результатів, але без особливої праці. Проте потрібно заохочувати у тій чи іншій формі найменше просування у навчанні, хоча й слабку, але працюючу, старанну дитину.

Головне, що повинно визначати відношення кожного вчителя до кожного учня, за твердженням Н. В. Касіциної, незалежно від рівнів його знань й індивідуальних психологічних особливостей, – це глибока віра у зростаючу людину, її можливості [4].

Таким чином, вплив педагога на формування самооцінки школярів безсумнівний. Організувати навчальну роботу учитель повинен, співвідносячи результати, що досягаються дітьми, не тільки з їх розумовими здатностями, але й із самооцінкою дитини, її власними уявленнями про характер і рівень реалізації своїх можливостей у різних навчальних ситуаціях. Від цих поглядів залежить більша або менша впевненість учня у своїх силах, усвідомлення результату як успіху або неуспіху, відношення до допущених помилок. Вибір для рішення завдання залежно від ступеня його труднощів і ряд інших найважливіших моментів навчальної діяльності, у яких виражаються вже не розумові здатності самі по собі, а особистісний фактор, що впливає на формування адекватної самооцінки молодшого школяра.

Дослідження самооцінки дітей молодшого шкільного віку проводилось на базі ЗОШ № 51 м. Миколаєва. Вибірка досліджуваних складалася з 20 учнів віком 8–9 років.

Для дослідження самооцінки молодших школярів використовувалися такі методики:

1. Модифікована методика «МЕДОС» (шкала 1 «ВС» – властивості самосвідомості) (Р. В. Овчарова).
2. Модифікована методика визначення емоційного рівня самооцінки (І. П. Шахова).
3. Методика «Драбинка» (В. Г. Щур, С. Г. Якобсон).

Для вивчення прояву властивостей самосвідомості дітям у ході бесіди пропонувалося відповісти на питання.

У ході діагностики виявлено: 25% учнів (5 осіб), які не приймають своє фізичне «Я», а 75% учнів (15 осіб) мають неадекватну самооцінку і рівень домагань, тобто не можуть правильно оцінити себе і поставити перед собою завдання, що відповідали б по складності їх можливостям.

Для визначення емоційного рівня самооцінки дітям пропонувалося обрати своє місце у схематичних малюнках.

У ході діагностики виявлено, що 40% дітей (8 осіб) мають завищений рівень самооцінки, такі діти переоцінюють свої можливості, характеризуються відсутністю самоконтролю. 15% дітей (3 особи) мають адекватний рівень самооцінки, ці діти – активні, спритні, самостійно шукають помилки у роботі, обирають завдання відповідно їх можливостям. 45% учнів (9 осіб) мають занижений рівень самооцінки, такі діти невпевнені у собі, бачать у собі тільки негативне, починаючи будь-яку діяльність, чекають тільки невдачу.

Так само можна сказати, що 61% учнів визнає свою подібність із іншими, а от 39% уважають себе унікальними.

Для визначення особливостей самооцінки дитини й уявлень дитини про те, як її оцінюють інші люди, дітям пропонувалося поставити себе на одну зі сходинок й обґрунтувати свою відповідь. Далі дітям пропонувалося поставити фігурку на ту сходинку, на яку, на її думку, поставить її мама.

У ході діагностики виявлено: 10% учнів (2 дітей) мають адекватний рівень самооцінки, ці діти вже мають здатність критично оцінювати себе як особистість. У 45% учнів (9 осіб) завищений рівень самооцінки, тобто діти вважають, що їх думка і думка мами збігається. Це свідчить про те, що ці діти менш благополучні або вони видають бажане за дійсне. 45% учнів (9 осіб) мають занижений рівень самооцінки, такі діти вважають, що мама поставить їх нижче, ніж вони самі себе, це характеризує дітей як не благополучних.

Результати дослідження показали, що у більшості дітей молодшого шкільного віку самооцінка недостатньо сформована.

Діти, які мають низьку самооцінку, не впевнені у собі, бачать у собі тільки негативне, починаючи будь-яку діяльність, чекають тільки неуспіху, проявляють підвищену самокритичність. У таких дітей виникають проблеми у навчанні, а саме в успішності, у спілкуванні з однолітками, тому що такі діти непевно почувають себе, вступаючи в контакт із оточуючими, приступаючи до виконання якоїсь діяльності.

Діти, які мають завищений рівень самооцінки, переоцінюють свої можливості, характеризуються відсутністю самоконтролю.

Самооцінка молодшого школяра динамічна й у той же час має тенденцію до стійкості, переходить надалі у внутрішню позицію особистості, стає мотивом поведінки. Саме у цьому віці необхідно створювати умови для формування адекватної самооцінки у дітей. Організуючи навчально-виховну роботу, учитель повинен свідомо та цілеспрямовано формувати самооцінку молодших школярів.

Для поліпшення умов формування адекватної самооцінки у дітей розроблено рекомендації вчителям і батькам по роботі з дітьми з недостатньо сформованим рівнем самооцінки.

Рекомендації для педагогів по формуванню адекватної самооцінки молодшого школяра:

- оцінка повинна слугувати головною метою – стимулювати й направляти учбово-пізнавальну діяльність молодшого школяра;
- учитель повинен давати змістовну оцінку роботі молодшого школяра;
- оцінка повинна не завершувати учбово-пізнавальну діяльність, а супроводжувати її на всіх щаблях;
- у навчальній діяльності необхідно порівнювати дітей, які мають приблизно однакові здатності, але досягають різних результатів через різне відношення до навчання;
- необхідно використовувати взаємне рецензування, при цьому відзначати достоїнства і недоліки, висловлюючи думки про оцінку;
- після рецензування робота повертається авторові, й учні самостійно аналізують свою роботу;
- пропонувати учневі з заниженою самооцінкою надавати допомогу слабко встигаючому молодшому школяру;
- необхідно включати ситуації, актуалізуючі самооцінку дитини, що ставлять перед нею завдання усвідомлення особливості своєї роботи, її сильних і слабких сторін і сприятливої спрямованості дитини на власні способи дії;

- необхідно вводити зошити, у яких учні за спеціальною схемою роблять записи, аналізуючи й оцінюючи свою роботу на уроці, визначаючи міру засвоєння матеріалу, ступінь його складності, виділяючи найбільш важкі моменти роботи;
- необхідно пропонувати дітям самостійно оцінювати класні і домашні завдання до того, як віддати на перевірку вчителю, після того як роботи перевірів й оцінив учитель, необхідно обговорювати випадки розбіжності оцінок;
- необхідно використовувати похвалу у роботі з дітьми, що мають занижену самооцінку.

Рекомендації для батьків по формуванню адекватної самооцінки молодшого школяра:

- знаходити час, хоча б кілька хвилин щодня, щоб приділити дитині всю свою увагу, не ділячи її ні з чим;
- показати дитині, що батьки визнають і розуміють її почуття, навіть якщо не згодні з нею. Пояснити, що різні люди можуть мати різні почуття. Ніякі людські почуття не бувають правильними або неправильними;
- як би не подобалася ситуація або якийсь план, запитати про це думку дитини, якщо необхідно, запропонувати їй кілька альтернатив;
- показувати дітям свою безкорисливу любов;
- установити послідовні, тверді обмеження. Це дозволить дитині зрозуміти, що навколишній світ передбачуваний. Перетворення їх у життя вимагає вироблення відповідних наслідків за неважливе поведіння;
- хвалити дитину за конкретні вчинки. Якщо дитина бачить, що батьки дійсно помітили її спроби щось зробити добре, вона їх повторить;
- використовувати рольові ігри для обігравання з дітьми важких або незнайомих ситуацій заздалегідь, так, щоб зіштовхувались із ними, діти почували себе впевнено, комфортно, знаючи, що робити і чого очікувати;
- допомогти дітям навчитися вирішувати проблеми самим, не вдаючись до допомоги дорослих;
- поважати зусилля дітей;
- показувати дитині очевидні свідчення її розвитку, її досягнення. Показувати дитині її старі малюнки або її більш ранній відеозапис, щоб довести дитині, які вона зробила успіхи, які придбала нові навички;
- пояснити дитині, що в усіх іноді трапляються невдачі. Дуже важливо зрозуміти, що помилки дають людині можливість учитися;
- намагатися концентруватися на позитивному, придумати щось цікаве;
- допомогти дитині відчутти її важливість, доручаючи якісь справи чи обов'язки, щоб допомогти родині;
- ставитися з повагою до індивідуальних особливостей дитини, до її ступеня розвитку на різних стадіях;
- визнавати сильні сторони своєї дитини і хвалити за них, а не фіксувати увагу на її слабкостях. Надати дитині якнайбільше можливостей домагатися успіху у тому, що їй подобається і що в неї виходить;
- уникати порівняння своєї дитини з іншими. Нехай дитина знає, що її люблять такою, якою вона є;
- розповідати дитині цікаві деталі про родину, про історію родини. Просити про це родичів;
- обов'язково влаштовувати сімейні свята. Встановити власні сімейні традиції;
- відкривати дитині свій внутрішній світ, ділитися з нею своїми пристрастями, знаннями й емоціями;
- дбайливо ставитися до внутрішнього світу дитини, поважати її інтереси, серйозно сприймати прикраси, якими б тривіальними і нудними вони не здавалися;
- дитина повинна бачити, що батьки пишаться не тільки нею, але й собою;
- батьки повинні розуміти, що жартівні прізвиська або дражніння дитиною можуть сприйматися серйозно. І якщо вона просить перестати, варто прислухатися до неї;
- намагатися дивитися на деякі речі очима дитини, пам'ятати, що її бачення навколишнього світу ґрунтується на обмеженому досвіді і нерозвиненому мисленні;
- знайомити дитину з різноманітним навколишнім світом, говорити про те, що кожна людина – унікальна, і вона теж.

Перспективи наших подальших досліджень ми вбачаємо у виявленні чинників формування самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Список використаних джерел

1. Борякова Н. Ю. Педагогические системы обучения и воспитания детей / Н. Ю. Борякова. — М. : Астрель, 2008. — 222 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. — М., Педагогика, 1991. — 436 с.
3. Зверева О. Л. Семейная педагогика и домашнее воспитание детей / О. Л. Зверева, А. Н. Ганичева. — М. : Сфера, 2009. — 256 с.
4. Касицина Н. Тактики педагогики поддержки. Эффективные способы взаимодействия учителя и ученика / Н. Касицина, С. Юсфин. — М. : Агентство образовательного сотрудничества, 2010. — 176 с.
5. Костылёв Ф. В. Учить по-новому. Нужны ли оценки, баллы. Книга для учителя / Ф. В. Костылёв. — М. : Владос, 2005. — 104 с.
6. Леонтьев А. Н. Формирование самооценки школьника / А. Н. Леонтьев. — М. : Просвещение, 1986. — 348 с.
7. Рейчлин Г. Карманный справочник для родителей / Г. Рейчлин, К. Винклер. — М. : АСТ, 2007. — 359 с.
8. Феннел М. Как повысить самооценку / М. Феннел. — М. : АСТ, 2005. — 287 с.

БАБАЯН Ю. А., ТИМЧЕНКО Н. А.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ САМООЦЕНКИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА

В статье осуществляется теоретический анализ проблемы особенностей формирования самооценки младших школьников. Представлены результаты изучения самооценки детей младшего школьного возраста. Определены рекомендации родителям и учителям с целью формирования адекватной самооценки у детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: самооценка, самоконтроль, оценочные суждения, оценочная деятельность, младший школьный возраст.

BAVAYAN J. A., TIMCHENKO N. A.

FORMING SELF-APPRAISAL OF THE PRIMARY SCHOOL PUPILS

The article deals with the theoretical analyses of the peculiar problems of forming self-appraisal of the primary school pupils. The article has the results of studying self-appraisal of the primary school pupils. The recommendations are given to parents and teachers to form the appropriate self-appraisal of the primary school pupils.

Keywords: self-appraisal, self-control, estimation judgement, estimation activity, primary school pupils.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2014 року.

УДК 316.35

БАЦИЛЄВА О. В.

Донецький національний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті аналізуються основні напрямки забезпечення психологічними знаннями майбутніх фахівців з соціальної роботи. Показана необхідність засвоєння певного блоку дисциплін із загальної та соціальної психології, а також необхідність систематизації та вивчення основних психологічних особливостей соціальної роботи з різними категоріями населення та різними соціальними проблемами, що є невід'ємною складовою частиною підготовки майбутніх соціальних працівників. Розглядається проблема професійної відповідності соціального працівника та необхідності дотримання етичних норм у соціальній роботі.

Ключові слова: соціальна робота, підготовка соціального працівника, психологічні знання, психологічна допомога, категорії населення, що потребують соціальної допомоги.

Зміни, які відбуваються у сучасному суспільстві, призводять до виникнення нових потреб у багатьох галузях життя, що ставить цілу низку завдань, які доводиться вирішувати на новому рівні. Зокрема це стосується й організації професійної соціальної роботи як цілісної системи, яка б забезпечувала економічну, соціальну і психологічну безпеку суспільства та тих його членів, які найбільше її потребують.

Незважаючи на те, що у багатьох країнах соціальна робота вже досить давно стала окремим типом професійної діяльності, дотепер не існує згоди щодо теоретичних підходів та критеріїв оцінки соціальної роботи, системи відбору студентів та методологічних принципів підготовки майбутніх фахівців у цій галузі. Тому у літературі часто по-різному тлумачиться сутність соціальної роботи, проте більшість дослідників підкреслює, що соціальна робота, як й інші гуманітарні професії, повинна орієнтуватися на загальнолюдські цінності та виконувати посередниць-

кі функції між державою та громадянами, індивідуалізуючи при цьому соціальну політику та узгоджуючи її з економічною [4;5; 8].

Ознайомлення з досвідом соціальної роботи та підготовки фахівців для цієї галузі у навчальних закладах України та інших країн показало, що освіта майбутніх соціальних працівників передбачає поглиблене вивчення соціального права, теорій, методів та технологій соціальної роботи в установах та закладах соціального захисту, соціально-психологічних характеристик основних груп, які є клієнтами соціальних служб, та особливостей спілкування з визначеними категоріями клієнтів, основ соціальної педагогіки, валеології, медичних знань тощо [2, 6, 7]. При цьому звертають на себе увагу більш персоніфікований підхід до роботи з клієнтами, який є притаманним для закордонних соціальних працівників, на відміну від вітчизняних. Тому природним стає висновок про необхідність розширення кола предметів, за допомогою яких студент-